

TÜRKÇEDEKİ ARAPÇA ALINTI KELİMELERDE SES DEĞİŞİKLİKLERİ

Emrullah İŞLER(*)

Özet**

İslamiyetle birlikte başka dillere kelime vermeye başlayan Arapçadan Türkçe de payına düşeni almıştır. Alıntı kelimelerde bir takım ses değişiklikleri olduğu ise bilinen bir olgudur. Bu yazıda Türkçedeki Arapça alıntı kelimelerde meydana gelen ses değişiklikleri çeşitli açılardan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: ses değişikliği, ünlü, ünsüz, ikiz ünsüz, Arapça, Türkçe

Sound Changes in Arabic Borrowed Words in Turkish

Abstract

Turkish Language got its share from Arabic, which gave words to the other languages with acceptance of Islam. It is a well-known fact that there are some sound changes in borrowed words. In this work, sound changes that occurred in Arabic borrowed words in Turkish have been dealt with various perspectives.

Key Words: sound change, vowel, consonant, twin consonant, Arabic, Turkish

---

*) Prof. Dr. G. Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi.
(e-posta: isler@gazi.edu.tr)

** Bu yazı, 26 – 27 Eylül 2006 tarihinde Bilkeat Üniversitesi'nde düzenlenen Büyük Türk Dili Kurultayı'nda bildiri olarak sunulmuştur.

Bir dil olarak Arapça, İslamiyetle birlikte din ve medeniyet dili olmaya başlamıştır. Cahiliye devri olarak bilinen İslam öncesi dönemde sıradan bir dil olan ve komşu dillerin etkisine son derece açık olan Arapça, İslamiyetle birlikte alan olmaktan veren konumuna dönüşmüştür. Söz konusu dönemde ikinci derecede Farsçadan etkilenen Arapça, yeni dönemde Farsçayı ciddi şekilde etkisi altına almış ve beş asır gibi bir zaman diliminde farsçadaki etkisini yüzde ellilerin üzerine çıkarmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle başlayan kültürel etkileşimde Arapçadan Türkçeye kelime geçişi öncelikle Farsça kanalıyla olmuş, daha sonra doğrudan Arapçadan Türkçeye kelime alışı devam etmiştir¹.

Hemen her dilde alıntı kelimelerde bir takım ses değişiklikleri olduğu bilinmektedir. Türkçedeki Arapça alıntı kelimelerde de kimi ses değişiklikleri olmuştur.

Arapçanın Ünlüleri

Esasen Arapçada üç ünlü bulunmaktadır. Bu ünlülerin kısıları ve uzunları vardır. Kısa ünlüler alfabede müstakil bir harf olarak yer almamaktadır. Dolayısıyla genelde yazıda kullanılmamaktadır. Bu durumun okumada çeşitli zorluklara yol açtığı ise bilinmektedir. Kısa ünlüler fetha /-/, damme /-/ ve kesra /-/ olarak isimlendirilir. Bunlardan fetha, Türkçenin ünlülerinden /a/ ve /e/ yi; damme /u/ yu; kesra ise /i/ yi karşılar. Dolayısıyla /ı/, /ü/ ve /ö/ ünlüleri Arapçada bulunmamaktadır. /o/ ünlüsü ise /ع/ ünsüzünün 'Omar ve 'Osmān gibi kimi dammeli şekillerinde azda olsa görülmektedir. Uzun ünlüler olan /ا/ , /و/ , /ي/ ise aynı zamanda birer ünsüzdür. Dolayısıyla alfabede diğer ünsüzler gibi yer alırlar².

Ünlülerdeki Ses Değişiklikleri

A. Kısa Ünlülerdeki Ses Değişiklikleri

I. Fetha:

Kalın ünlüleri /a/, ince ünlüleri /e/ olarak okutur³. Bu durum Türkçedeki alıntı kelimelerde de büyük oranda kendini gösterir. Bunun dışında belirlediğimiz değişiklikler ise şunlardır:

¹ İşler, Emrullah, Türkçedeki Arapça Alıntı Kelimelerde Farsça Etkisi, *V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri* (20-26 Eylül 2004), Cilt: I, Sayfa: 1409-1420, Ankara 2004.

² İşler, Emrullah, Türklerin Arapçanın Ünsüzlerinde Karşılaştıkları Sorunlar ve Çözüm Önerileri, *EKEV Akademi Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, Güz 2001.

³ Muharrem Ergin'in 'Türkçe, Arapça alıntı kelimelerdeki a'yı e yapmıştır.' Sözünde bir bilgi yanlışı bulunmaktadır. Bu bağlamda verilen örnekler de isabetli değildir. Zira Araplar *Ahmed, mekteb, meclis* ve *şey* kelimelerini *Ahmad, maktab, maclis* ve *şay* şeklinde telaffuz etmemektedirler. Dolayısıyla 'Arapça asıllı kelimelerde bulunan bütün e'ler a idi.' Hükmü

1. a > e :

ḥakīm > hekim	ḥandek > hendek
fiṭra > fitre	muzāherat > müzaheret
2. a > u :

maṭbah > mutfak	
-----------------	--
3. e > a :

şehāde > şahadet	melzeme > malzeme
telkīn > talkın	mehmūz > mahmuz
ġalebe > kalaba	şem‘a > şama
4. e > i :

fetīl > fitil	
---------------	--
5. e > ö :

nevbet > nöbet	tevbe > tövbe
----------------	---------------
7. e > u :

mevz > muz	
------------	--
8. e > ü :

terceme > tercüme	
-------------------	--

II: Damme:

Yukarıda belirttiğimiz gibi Arapçada az sayıda kelime */o/* ünlüsüyle genelde ise */u/* ünlüsüyle talaffuz edilen damme Türkçede *hulasa, hulul, hurafe, muhacir, muhafaza, muhakkik, tenazur, Cuma, muhasip, husus, umum, usul* gibi bazı kelimelerde */u/* sesini korumuştur. Çoğu alıntı kelime */u/*, */ü/* ye dönüşmüştür. *Osman* kelimesinde ise */o/* sesini korurken, orijinalinde */o/* olarak telaffuz edildiği alıntı kelimelerde genelde */ö/* ünlüsüne dönüşmüştür. Söz konusu ünlüde Türkçedeki Arapça alıntı kelimelerde meydana gelen değişiklikler şunlardır:

1. u > e :

şurfe > şerefe	
----------------	--
2. u > ı :

furşat > fırsat	fustuḡ > fıstık
-----------------	-----------------
3. u > i :

fulān > filan	kute > kitle
tecezzu‘ > tecezzi	
4. u > o :

nuḡşān > noksan	nuḡta > nokta
şu‘m > şom	şufra > sofra

Türkçe bazı alıntı kelimelerde Arapçanın uzun ünlülerini telaffuzda korumuştur. Örnek:

ķātil > katil	lūtī > luti	īcād > icat
mīlādī > miladi	rasūl > rasul	mīrās > miras

Genelde Türkçede /u/ olarak kısalan /و/ ünlüsü, bazı kelimelerde /ü/ olarak kısalmaktadır. Örnek:

melūl > melül	medlūl > medlül
---------------	-----------------

Ayrıca /و/ ünlüsünün /i/ olarak *zeytin*; /ı/ olarak *camız* kelimesinde kıaldığını belirledik. Genelde /i/ olarak kısalan /ي/ ünlüsü *ıbbķi* ve *zindķ* kelimelerinde /ı/ olarak *tıpkı* ve *zındık* şeklinde kısalmıştır.

Ünsüzler

Arap alfabesinde bulunan 28 sesin tamamı ünsüzdür. Bu seslerden Türkçede bulunmayanları şunlardır: ، ، ط ، ظ ، ص ، ض ، ذ ، ح ، خ ، ء ، ث ، ع /
/و، ق، غ، ع Öncelikle Türkçede bulunmayan seslerde ne tür değişiklikler olduğunu ele almak istiyoruz.

Türkçede Bulunmayan Arapçanın Ünsüzlerindeki Değişiklikler

1. /ء/ : Birkaç kelimeye /v/ ye dönüşmüştür:

Mu'aķķat > muvakkat	mu'erriķ > müverriķ
	murū'e > mürüvvet

Fuc'eten > füccteten kelimesinde ise /c/ ye dönüşmüştür.

Genelde Türkçedeki alıntı kelimelerde bu ses düşürülmüştür. Düşürme şu şekillerde olmuştur.

Başta:

- Telaffuz edilmeyerek bu ünsüzden sonra gelen ünlüyle yetinilmiştir.

'edā > eda	'ehālī > ahali	'usūl > usul
'emān > eman	'ahşā > ahşa	'ustāz > üstad

Ortada:

- Telaffuz edilmeyerek bu ünsüzden sonra gelen ünlüyle yetinilmiştir.

mu'ellif > müellif	mes'ül > mesul
--------------------	----------------

- /y/ ye dönüşmüştür.

mülā'im > mülayim	rā'ic > rayiķ
ri'āset > riyaset	

Sakin olduğu durumda:

- Tamamen düşürülmüştür.
me'mür > memur   me'zün > mezun
me'haz > mehaz
- Düşürülmüş ve yeni bir ses türemiştir.
be's > beis   fe'ra > fare

Sonda:

- Düşürülmüş ve bir önceki ünlü kısaltmıştır.
'eczā' > ecza   'edā' > eda   'imlā' > imla
  - Düşürülmüş ve bir önceki ünlüyle yetinilmiştir.
melce' > melce   mebde' > mebde
mubtedi' > mübtedi
2. / ث / : Dişler arası ünsüzü olan bu ses, belirleyebildiğimiz kadarıyla *mişkab* > *matkap* kelimesinde /t/ ye, genelde ise /s/ ye dönüşmüştür.
mīrās > miras   şervet > servet   mişkāl > miskal
  3. / ح / : Boğaz ünsüzü olan bu ses Türkçede /h/ ye dönüşmüştür.
hālāl > helal   hārām > haram   hūkūḡ > hukuk
Mapus ve *sayfa* kelimelerinde tamamen düşürülmüş, *kına* kelimesinde ise /k/ ye dönüşmüştür.
  4. / خ / : Boğaz ünsüzü olan bu ses eski Türkçedeki hırlıtlı he'nin aynıdır. Alıntı kelimelerde /h/ ye dönüşmüştür
aḡlāk > ahlak   ḡabīs > habis   iḡrāc > ihraç
Kalfa ve *fak* kelimesinde ise /k/ ye dönüştüğünü belirledik.
  5. / ذ / : Dişler arası ünsüzü olan be ses alıntı kelimelerde /z/ ye dönüşmüştür.
cāzib > cazip   eziyye > eziyet   menfez > menfez
Öte yandan *üstad*, *gıda*, *tegaddi*, *mugaddi* kelimelerinde /d/ ye, *patlıcan* kelimesinde ise /t/ ye dönüşmüştür.
  6. / ص / : Diş eti ünsüzü olan bu ses alıntı kelimelerde /s/ ye dönüşmüştür.
aşnāf > esnaf   şadef > sedef
  7. / ض / : Diğer dillerde bulunmayan ve bir art damak ünsüzü olan bu ses alıntı kelimelerin büyük çoğunluğunda /z/ ye;
zarar > zarar   fazā' > feza   tevāzu' > tevazu

Bir kısmında ise /d/ ye dönüşmüştür.

zarbe > darbe   ‘azale > adele   ‘arziye > ardiye
Istırap ve *ıstırar* kelimelerinde ise /s/ ye dönüşmüştür.

8. / ط / : Art damak ünsüzü olan bu ses alıntı kelimelerin hemen tamamına yakınında incelemek /t/ ye dönüşmüştür.

basit > basit   meşrutiyye > meşrutiye   mufrit > müfrit
Davul ve *kadayıf* kelimelerinde ise /d/ ye dönüşmüştür.

9. / ظ / : Dişler arası kalın bir ünsüz olan bu ses alıntı kelimelerde /z/ ye dönüşmüştür.

hazıra > hazira   mevi‘za > meviza

10. / ع / : Boğaz ünsüzü olan bu seste başta ortada ve sonda çeşitli değişiklikler olmuştur.

Başta:

- Düşürülmüş ve ünlüsüyle yetinilmiştir.

‘abā’ > aba   ‘itriyāt > itriyat   ‘ilm > ilim

Ortada:

- Düşürülmüş ve ünlüsüyle yetinilmiştir.

Cum‘a > Cuma   iz‘ān > izan   menfe‘at > menfaat

- Sakin olduğu durumda düşürülmüş ve önceki ünlüyü uzatmıştır.

mi‘mār > mimar   i‘tirāf > itiraf   la‘net > lanet

Sonda:

- Düşürülmüş ve önceki uzun ünlü kısaltmıştır.

Tevzi‘ > tevzi   muṭī‘ > muti   mevzū‘ > mevzu

- Düşürülmüş ve önceki kısa ünlüyle yetinilmiştir.

mūdi‘ > mudi   murteci‘ > mürteci

mutenevvi‘ > mütenevvi

- Düşürülmüş ve önceki ünsüzle yetinilmiştir.

men‘ > men

11. / غ / : Boğaz ünsüzü olan bu ses bazı kelimelerde /ğ/ şeklinde, kimilerinde ise /g/ olarak karşılanmıştır.

ağyar > ağyar   iğfal > iğfal   bulūğ > buluğ

ğarābet > garabet   ğaddār > gaddar   ğazel > gazel

Tabak kelimesinde ise /k/ ye dönüşmüştür.

12. / ق / : Boğaz ünsüzü olan bu ses alıntı kelimelerde başta ortada ve sonda incelenerek hep /k/ ile karşılanmıştır. Belirleyebildiğimiz kadarıyla *mangal* kelimesinde /g/ ye dönüşmüştür.
13. / و / : Dudaklar büzülerek çıkarılan bu ses, İngilizcedeki /w/ nin aynısıdır. Alıntı kelimelerde dudak ünsüzü olan /v/ ye dönüşmüştür. Aynı zamanda Arapçanın uzun ünlülerinden birini oluşturan bu sesle ilgili yukarıda da bazı bilgiler verdik⁴.
14. Arapçada bulunduğu kelimelerin sonunu /n/ sesiyle okutan tenvin, *acilen ahlâken, dinen* gibi kimi kelimelerde Türkçede kalmış bazılarında ise düşürülmüştür:
evvelen > evvela   ğâliben > galiba   meşelen > mesela

Türkçede Bulunan Seslerdeki Değişiklikler

Türkçede benzeri bulunan / ر، ش، ك، ل، م، ه، ي / seslerinde herhangi bir değişiklik gözlemlenmedi. Aşağıdaki seslerde ise bir takım değişiklikler olmuştur.

1. / ب / : Patlamalı bir çift dudak ünsüzü olan bu ses, alıntı kelimelerde başta /b/ olarak kalmıştır. Belirleyebildiğimiz kadarıyla *makara* kelimesinde /m/ ye dönüşmüştür. Ortada ve sonda ise genelde ötümsüzleşerek /p/ ye dönüşmüştür.
'aceb > acep   'edeb > edep   'akreb > akrep
'ibṭāl > iptal   ḥabs > hapis   'ibkā' > ipka
Sadece *mutfak* kelimesinde /f/ ye dönüşmüştür.
2. / ت / : Patlamalı bir diş ünsüzü olan bu ses alıntı kelimelerde başta, ortada ve sonda açık yazıldığında aynen kalmış, sonda kapalı yazıldığında ise bazen /t/ olarak kalmış bazen ise düşürülmüştür.
cur'etun > cüret   devletun > devlet   diḳḳatun > dikkat
mulâḥazatun > mülâhaza   cumletun > cümle
zarbetun > darbe
3. / ج / : Diş eti ünsüzü olan bu ses, alıntı kelimelerde başta /c/ olarak kalmış, sonda /ç/ ye dönüşmüştür.
cezā' > ceza   cihāz > cihaz   cildiyye > cildiye
ḥalīc > haliç   ḥarāc > haraç   mizāc > mizaç

⁴ Çakmakçı, Cevdet, *Asvât el-Luga et 'Turkiyye ve 'l-Arabiyye*, Riyadh, 2001, s.86.

Ortada ise bazen /c/ olarak kalmış, kimi zaman /ç/ ye dönüşmüştür.

mucevher > mücevher   mucerred > mücerret
mucâvir > mücavir

hancera > hançere   ictihād > içtihat   lehce > lehçe

4. / د / : Patlamalı bir diş ünsüzü olan bu ses, alıntı kelimelerde başta genelde /d/ olarak kalmış, az sayıda kelime ise /t/ ye dönüşmüştür.

dāira > daire   daḳīqa > dakika   dāḥilī > dahili
debg̃ > tabak   dellāk > tellak   dellāl > tellal

Ortada bazen /d/ olarak kalmış, kimi zaman /t/ ye, iki kelime ise /z/ ye dönüşmüştür.

‘aded > adet   ‘adālet > adalet   ‘eccād > ecdat
‘idḥālāt > ithalat   medfūn > metfun   medḥ > meth
cumādel’ūlā’ > cemaziyelevvel   cumādel’āhira > cemaziyelahir

5. / ز / : Ön damak ünsüzü olan bu sesin alıntı kelimelerden yalnızca sokak sözcüğünde /s/ ye dönüştüğünü belirledik. Diğerlerinde ise /z/ olarak kalmıştır.

6. / س / : Ön damak ünsüzü olan bu sesin alıntı kelimelerden yalnızca *ahraz* ve *camız* sözcüğünde /z/ ye dönüştüğünü belirledik. Diğerlerinde /s/ olarak kalmıştır.

7. / ف / : Diş dudak ünsüzü olan bu sesin alıntı kelimelerden yalnızca *kavaf* sözcüğünde /v/ ye dönüştüğünü belirledik. Diğerlerinde ise /f/ olarak kalmıştır.

8. / ن / : Ön damak ünsüzü olan bu ses alıntı kelimelerde genelde /n/ olarak kalmıştır. Birkaç kelime ise /m/ ye dönüşmüştür.

‘anber > ambar   menba‘ > memba   tenbīh > tembih

Başka Bazı Ses Değişiklikleri

Yukarıda ünlülerden başlayarak Türkçedeki Arapça alıntı kelimelerde meydana gelen ses değişikliklerini ayrı ayrı ele aldık. Bunların dışında Türkçenin ses özelliklerinden dolayı bir takım değişiklikler daha olmuştur. Bunlar şunlardır:

Ünlü Girmesi

Türkçede kelime sonunda her tür çift ünsüz bulunmaz⁵. Bu nedenle sonda bulunmayan çift ünsüzle biten alıntı kelimelerden büyük çoğunluğunun arasına ünlü girmiştir.

keşf > keşif	devr > devir	feth > fetih
lafz > lafiz	hayr > hayır	havz > havuz

İkiz Ünsüzlerden Birinin düşmesi

Sonradan değişen anne, elli gibi bir iki Türkçe kelime dışında Türkçede ikiz ünsüz (şedde) bulunmaz⁶. Arapça alıntı kelimelerden *millet*, *şeffaf*, *bakkal* ve benzerlerinde ikiz ünsüzler korunurken, bazı kelimelerde birisi düşürülmüştür:

emmā > ama	bakiyye > bakiye	hammām > hamam
muzevvir > müzevir	selle > sele	‘ameliyye > ameliyat

İki ünlünün Yan yana Gelmesi

Diftong olarak bilinen bu olgu, Türkçe asıllı kelimelerde bulunmaz⁷. Ne var ki bu olgu, Arapça alıntı kelimelerde meydana gelen bir takım ses değişiklikleri nedeniyle Türkçede kimi sözcüklerde görülmektedir. Bu durum genelde Türkçede bulunmayan iki ses olan ayn ve hemze' nin bulunduğu kelimelerde kendini göstermektedir. Zira Arapça alıntı kelimelerde bu iki ses düşürülmekte ve ünlüsüyle yetinilmektedir. Dolayısıyla iki ünlü yan yana gelmektedir.

sā‘at > saat	şu‘ūr > şuur	su‘āl > sual
kanā‘at > kanaat	fu‘ād > fuat	‘āile > aile

Bazen de bu olgu, çift ünsüzle biten kelimeler arasına ünlü girmesi sonucunda meydana gelmektedir.

şi‘r > şiir	va‘z > vaaz	va‘d > vaat
-------------	-------------	-------------

⁵ Ergin, Muharrem, *Üniversiteler İçin Türk Dili*, İstanbul 1998, s. 136.

⁶ Ergin, a. g. e. s. 135.

⁷ Ergin, a. g. e. s. 135.